

VÖRÖS BOLDIZSÁR

FRONTÉLMÉNYEK A HÁTORSZÁGBÓL – SZOMORY DEZSŐ „HARCTÉRI LEVELEI”

▪ Szomory Dezső fényképe 1913-ból. Székely Aladár felvétele. Megjelent: *Kabos Ede* (szerk.): *Az Érdekes Ujság Dekameronja. Száz magyar író száz legjobb novellája. I. Légrády Testvérek kiadása, Budapest, 1913. XII. t.*

Nem sokkal az első világháború kitörése után a *Nyugat* 1914. október 16-i számában *Harry Russel-Dorsan harctéri levelei* címmel jelent meg egy szöveg, a folyóirat munkatársainak rövid előszávvá. E szerint „Egy szerencsés véletlen kezünkhöz juttatta a londoni *Evening Standard* egy csomó számát, melyekben Harry Russel-Dorsan, e kiváló angol ujság kiküldött haditudósítója hosszú cikksorozatban követi, naplószerű közvetlenséggel, a francia–német háború eseményeit attól a perctől fogva, hogy Sir John French az angol segítőcsapatok élén Franciaországba utazik. Egnémely francia és olasz zszurnalisztának az utóbbi idők háborúról írt tudósításai, a maguk művészi pretenzióival, úgyszólván irodalmi jelenséggé lettek, s ezt a sémát látszik követni Russel-Dorsan is, valljuk be, szuverén fölényel. Ezek, szerintünk, meglepően eredeti, olykor rendkívül mulatságos, angol zamattal telített, helyenként férfias és frappáns, helyenként imádandóan korlátolt írások, és talán mindent felülmúlnak, főleg a maguk szokatlan szenzibilitásánál fogva, ami e nemben eddig iródott. Ezért adjuk itt őket, e levelek legelejét egyelőre, és sajnos csak hevenyészett fordításban. De még így is, bizton reméljük, némi feltűnést fognak kelteni.”¹

Ezen írások sorozata a *Nyugat* 1914–1915-ös évfolyamaiban látott napvilágot, az utolsó közlés a folyóirat 1915. július 1-jei számában. A „levelek”-ben szerzőjük ír elindulásáról Angliából és megérkezéséről a brit csapatokkal együtt a kontinensre, reimsi tartózkodásairól, a francia–német összecsapások helyszínein szerzett élményeiről, részletesen ábrázolva a háború borzalmaikat. Egyik leírásában többek között ez áll: „távolabb, az árkokon túl, véres emberhússal berakva, betömve, bedagasztva, a rét végén, a füzek alatt elegáns

1 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. *Nyugat*, 1914. október 16. 374. A korabeli szövegeket egykorú helyesírással közlöm. – Ld. még: *Balázs Eszter*: Káprázattól az illúzióvesztésig: a háború jelentései a *Nyugatban* (1914. augusztus–1915. augusztus). *Médiakutató*, 2010. 11. évfolyam 1. szám, 85–91. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/07_elso_vilaghaboru_a_nyugatban (a letöltés időpontja: 2016. május 30.); *Paál Vince*: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918). In: *Paál Vince* (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, 2015. 19–20., 32–33.

lovastisztek hevernek, a varjak fulmináns diszében. Az egyik, zord vértés, a lováról lebukva egy fa törzsének dőlt s ott is maradt, halálos megdermedtségben a fejét lehajtva, amelyen a nyüzsgő varjútestekből egy óriási tollkucma emelkedik, s mind nő fel, mind kimagasodik, mind kinyúl valami rengő s nyugtalan gulába csúcsosodva, míg végre, a súlya alatt, a hulla megborzong, megmozdul s elvágódik. Egy másik vértés, elnyúltan a lova mellett, a szive véres tömlőjét mutatja felszaggatott páncéljára vetve, mint egy rubintos csillagot. És egy magányos varjú ott van, aki őrködik és nézi, megcsömörlötten, pirosló csőrével. [...] És távolabb, néhány tömzsi fűz sorfala mögött, ember és állat egymásba törve, egymásba szakadva, egymásba torlódva, mint pokoli egyveleg tűnik fel valami fantasztikus és regényes tumultusban, mely ez elakadt száguldozókat, meztelen törzzsel a lovak nyakához ragadva, lemészárolt kentaur csapatnak mutatja.”² E „levelek”-ben lehet olvasni arról is, hogy írójuk járt a waterlooi síkságon, a romos Louvainben és Soissons-ban is.

Noha ezek a szövegek Harry Russel-Dorsan munkáiként láttak napvilágot 1914–1915-ben, szerzőjük valójában Szomory Dezső volt, aki nem teljesített katonai szolgálatot, nem harcolt a háborúban, leírásaihoz azonban a korabeli magyar újságokban is található információkat.³ A „hamisítást” ugyanakkor többféle eljárás együttes alkalmazása hitelesíthette a korabeli olvasók számára: a *Nyugat* munkatársainak idézett előszavában egy ténylegesen létező újság, az *Evening Standard* megnevezése a „levelek” eredeti szövegeinek megjelenési helyeként, Harry Russel-Dorsan valóban élő személyként említése, továbbá az összehasonlítás nem fiktív szerzők munkáival.⁴ Azt, hogy a közönség tényként fogadja el azt a szintén kitalált mozzanatot, miszerint léteznek eredeti angol szövegek, és ezeknek a magyar fordítását közli a *Nyugat*, elősegíthették a lábjegyzetekben elhelyezett angol szókapcsolatok, egyben tudatva az olvasókkal: ez így van „az angol eredetiben.”⁵ Egy a magyar szövegben franciául olvasható dialógushoz pedig a következő lábjegyzet kapcsolódik: „Az angol eredeti is franciául adja e párbeszédet. – A fordító.”⁶ A kitalációt hitelesíthették továbbá valóságos helyszínek és ténylegesen megtörtént események megjelenítései e „levelek”-ben, továbbá az is, hogy szerzőjük szerepeltet bennük jelentős, nem fiktív személyeket, akik – a le-

2 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 5. *Nyugat*, 1914. december 16. 624–625.

3 Ld. ehhez: *Szomory Dezső: Harry Russel-Dorsan a francia hadszínterről*. Budapest, 1918. 7.

4 Ld. ehhez jelen munkám 1. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt.

5 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. *Nyugat*, 1914. december 1. 529.; ld. még: Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 8. *Nyugat*, 1915. február 16. 212. Ld. ehhez még: *Turi Timea: „Úgy [...] élni, ahogy azt magamnak megírnám” – Szomory Dezső önstilizáló prózájának esztétikájáról*. *Literatura*, 2011. 37. évfolyam, 2. szám, 128. http://real-j.mtak.hu/1460/1/LITERATURA_2011.pdf (a letöltés időpontja: 2016. május 30.); *Radnóti Sándor: Hamisítás*. Budapest, 1995. 248.

6 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 13. *Nyugat*, 1915. június 1. 613.

írások szerint – találkoztak és beszéltek az angol haditudósítóval: Kiplinget,⁷ Maeterlincket,⁸ Albert belga királyt.⁹ Ugyancsak a fikció valóságosságát bizonyíthatták írójuk hivatkozásai saját, korábbi műveire.¹⁰ A *Nyugat* közreadói pedig azzal is hozzájárultak a Szomory-szövegek egy angol újságíró munkáiként elfogadtatásához az olvasókkal, hogy a folyóirat 1914. évi II., július–decemberi számait, 1915. évi I., január–júniusi számait és 1915. évi II., július–decemberi számait tartalmazó köteteinek tartalommutatóiban a *Cikkek* – nem pedig a *Regények, novellák, elbeszélések, szindarabok* – részben, a valós szerzők sorozatában tüntették fel Harry Russel-Dorsant is, „harctéri levelei”-vel.¹¹

Mindezekén túl a fikciót sajátosan hitelesíthette annak a gondolati-lelki pályának az ábrázolása, amelyet „saját leírásai szerint” a képzelet teremtette szerző a világháború idején bejárt. A *Nyugat* még 1914. november 1-jei számában olvasható „Russel-Dorsan tudósítása” elindulásáról Angliából; ebben – az angol flottát szemlélve – az újságíró ezeket állította: „El vagyok ragadtatva. Nagyszerűen érzem, hogy valami van a világban. [...] gyönyörűséges exaltáción percről-percre fokozódik. [...] Nemzeti önérzetem, brit voltom felülmulhatatlan méltósága, mint izzó méreg, a véretem hevíti. Egyéni föntségem tudatában több vagyok önmagamnál, minthogy angol vagyok. Amit érzek e percben, hogy mondjam, amit érzek, oly mély, oly forró, oly ájtatos és zengő, hogy szinte úgy tűnik, hogy imádkozom. Egészen egyedül itt s emberi mivoltom nyersanyagában, az öntudatom felemel az egyéni és fajbeli kultúra legmagasabb tetefjére.”¹² További „levelei”-ből azonban az derül ki, hogy megismerte a Nagy Háború borzalmait is – a folyóirat december 16-i számában közzétett „beszámolója” már az ezek nyomán bekövetkező megrendültségéről tanúskodik: „minden kötelék felbomlott testi és szellemi mivoltom között. Nem ismerem magamra többé [...] kínzó kételyek gyötörnek.

Hitem az emberben, az állami és emberi berendezkedésben, városok rendjében, angol szabályokban és törvények szigorában, minden hitem megrendül e rettenetes mezők előtt, ahol mint a kihányt zsákok, százával hevernek, az estéli égbolt drámai kivilágításában, megnyúltan és begörcsülve, vértől beázott halovány arccal, agyonlőtt katonák, agyonlőtt katonák!” Ugyanitt

7 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. *Nyugat*, 1914. október 16. 382–384.

8 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 7. *Nyugat*, 1915. január 16. 94–96.

9 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 9. *Nyugat*, 1915. március 1. 254–260.; vö. még: *Radnóti Sándor* i. m. 248.

10 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. *Nyugat*, 1914. október 16. 380.; Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 9. *Nyugat*, 1915. március 1. 260.

11 Ld. Tartalom-mutató. [1914.] II. kötet (13–24. füzet). V.; Tartalom-mutató. [1915.] I. kötet (1–12. füzet). III.; Tartalom-mutató. [1915.] II. kötet (13–24. füzet). III.

12 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 2. *Nyugat*, 1914. november 1. 423–424.

olvasható kijelentései már újságírói tevékenységével kapcsolatos kételyeit, kiábrándultságát is tükrözik: „a magam ijedt és figyelmes megjelenése itten, talán még sem kielégítő megoldás, s ami itt vérben, sikolyban, fájdalomban s agoniákban elviharzott, talán még sem az én leírásaim gazdagsága kedvéért és zsurnalisztikai működésem érdekében történt. Nem hiszem, hogy amit az egyik ólom leterített, a másik ólom visszaadhassa. Ott a golyó, itt a betű. Azzal, sajnos, nincs elintézve semmi, hogy önök oly sok szépet olvasnak e halottas kertről az *Evening Standard* hasábjain.”¹³

Később, a *Nyugat* 1915. május 16-i számában már a következő vallomáσαι olvashatók: „tisztában vagyok vele, hogy kinzó elunottságomat, szellemi és erkölcsi lankadásomat (holott bizonyos fizikai bajokról is beszélhetnék) ez a háborús fürtelem okozza, amelyben alig látok már mást egy egyetemes mártíromságnál s amelyben én is benne vagyok, elsodortan, szomorú tollas, aki tintából él. Mégis van egy egyetlen örööm, egy kizárólagos örööm, mely egész szenzibilitásomat fölpengeti és fölcibálja, s ez az, hogy úgy szenvedek, mint az állat. [...] Ez a legszubtilisabb mérge a háborúnak, ez a szinte lázas keserűség, ami előnti az embert, mint egy betegség, mint egy lelki lepra, valami lerongyolt elhagyatottság érzésével. *Be a man*, mondom magamnak, *behave yourself as a gentleman*, mondom magamnak, s a szemem tele van könnyel.”¹⁴ A *Nyugat* 1915. július 1-jei számának lapjain olvasható „harctéri levelé”-ben pedig Russel-Dorsan arról írt, hogy „Elvett életem van itt velem, a lerongyolt lelkem e céltalan újságírásban, ami a szemete e háborúnak, mert mi csodák vagyunk mi benne, ostobák, rohadtak, férgei egy művészetnek!”¹⁵ A két utóbbi szövegrészletben a „haditudósító” által saját létállapotának bemutatására használt „állat” és „féreg” kifejezések azt jelzik, hogy szerzőjük a háború eleji egyéni és nemzeti büszkeség, emelkedettség magasságaiból a világégés szörnyűségeinek meg tapasztalása nyomán fokozatosan eljutott a kiábrándulásig, sőt egy szinte „ember alatti” léthelyzetig.¹⁶

13 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 5. *Nyugat*, 1914. december 16. 620–621.

14 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 12. *Nyugat*, 1915. május 16. 564.

15 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 14. *Nyugat*, 1915. július 1. 725. Ld. ehhez még: *Bán Zoltán András*: Leírások, nagyjelenetek és élőképek. Adalékanyagok Szomory Dezső prózájának élvezéséhez. Beszélő, 2011. 16. évfolyam, 6. szám, 72. <http://beszelo.c3.hu/szamok/2011-junius> (a letöltés időpontja: 2016. május 30.); *Térey János*: „Páriz! Páriz!” Szomory Dezső avagy a megrendülés. In: Térey János: *Teremtés vagy sem. Esszék és portrék, 1990–2011*. Budapest, 2012. 20–22.

16 Azt azonban, hogy a továbbiakban miként alakult a valóságosan élőként megjelenített, képzelet szülte haditudósító sorsa, a *Nyugat* olvasói nem tudhatták meg: bár az 1915. július 1-jei számban közzétett szöveg végén a „(Folyt. köv.)” ígérte a „levelek” sorozatának folytatását (727.), de Russel-Dorsan élményeiről csak a folyóirat 1917. december 16-i számában jelent meg egy írás, immár Szomory Dezső nevével, az ő műveként. Ld. erről jelen munkám 23. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt.

Ám a nagy küzdelem kezdeti időszakának lelkesültségétől a következő hónapokban a szörnyűségek hatására nemcsak a fiktív angol újságíró jutott el a megrendülésig, sőt a kétségbeesésig, hanem valódi haditudósító, Molnár Ferenc is. Az ekkor már világhírű írónak a *Pesti Hírlap* 1914. július 26-i számában közzétett, *Vasárnapi krónika* című munkája még szerzőjének lelkesedéséről tanúskodik,¹⁷ az újságban augusztus–szeptember folyamán megjelentetett cikkeinek sorozata azonban azt mutatja, hogy ez az állapot hetek alatt elmúlt: megrendülve egyre inkább átérezte a háborús szenvedéseket, majd felmerült benne a közösségért tenni akarás igénye. Ugyancsak megrendültségét juttatják kifejezésre a *Pesti Hírlap* 1914. december 13-i számában megjelent „*Fiam...*” című, és *Az Est* 1914. december 22-i számának hasábjain napvilágot látott *Ütközet után...* című írásai.¹⁸ Az említett Molnár-cikkek és a Szomory-féle Russel-Dorsan-levelek közlésének időrendje pedig megengedi azt a feltételezést, hogy a ténylegesen létező szerző publikált írásaiból megismerhető sorsa mintául szolgálhatott a képzelet szülte haditudósító gondolati-lelki pályájának megalkotásához,¹⁹ ugyanakkor az előbbi, mint „párhuzam”, alkalmas volt az utóbbi hitelesítésére is a közönségnél.

A Szomory-szövegekben azonban található olyan részletek is, amelyek gyanakvást ébreszthettek az olvasókban az iránt, hogy a „levelek” valóban az angol újságíró művei. Ugyanis már a sorozat első részében Kipling a következőket mondja Russel-Dorsannak a jövőben megírandó haditudósításairól: „Örömmel fogom olvasni most is drága Russel [...] – valóban örömmel, – *indeed*. Ámbár bevallom, úgy vagyok a harcéri leírásokkal, mint Theophil Gautier volt az ő ragyogó utazásaival Dél-Európán át, hogy tudniillik ő írta le a legszínesebb Olaszországot, a smaragd zöldben vonagló Pamphili-villákat és a legizőbb Granadákat és a legbujább Sevilleket is ő írta anélkül, hogy valaha betette volna a lábát, az ő lába! ezekbe a városokba. Kétségkívül ez a kizárólagosan művészi. Elképzelésben felülmulni a leggyönyörűbb realitásokat. Gondolja meg, hogy itt éri el a költő ama bizonyos isteni magaslatokat. Mert lehet, hogy az Alkotó is, mint minden építőművész, még külön-beknek és még rendkívülibbeknek akarta az ő toszkánai ciprus tájait, zöld

17 Molnár Ferenc: Vasárnapi krónika. *Pesti Hírlap*, 1914. július 26. 34.

18 Molnár Ferenc: „Fiam...” *Pesti Hírlap*, 1914. december 13. 11.; Molnár Ferenc: *Ütközet után...* *Az Est*, 1914. december 22. 3. Ld. még: Vörös Boldizsár: Egy haditudósító emlékei. Molnár Ferenc írásai első világháborús élményeiről. *Filológiai Közöny: Emlékek előtt – az első világháború az irodalom- és kultúratudományokban*, 2015. 61. évfolyam, 3. szám, 356–368. http://www.balassikiado.hu/BB/NET/Filologia/Filopdfek/Filo_2015_3.pdf (a letöltés időpontja: 2016. október 6.).

19 Ugyanakkor minden bizonnyal más újságírói-haditudósítói sorsok is szolgálhattak mintaként Harry Russel-Dorsan első világháború alatti gondolati-lelki pályájának ábrázolásához – ezekkel kapcsolatban azonban még további tájékozódásra van szükség.

szőnyegeken legelésző kecskéit és andaluziai pásztorait, mint amilyeneknek a kivitelben sikerültek. A költő feladata, – póriasan szólva – felékesíteni és bevilágítani mindezt a színek arany lámpájával. Jól jegyezze meg magának, drága Russel, hogy a valóság nem zárja ki a képzelet fantáziáit még a harci leírások anyagában sem.”²⁰

A fikció hiteltelenítését segíthette elő a „levelek” sorozatának az a részlete is, amelyben – ezúttal, úgy tűnik, nem személyes élményként, ám az információi forrásának megjelölése nélkül – Russel-Dorsan bemutatja, hogy a loncyi jezsuita kolostort, ahol a szerzetesek a világtól visszavonultan, örök némaság fogadalmával éltek, miként támadja meg a környék lakossága, és a barátokkal kialakult harcukat hogyan fékezik meg a bevonuló német katonák²¹ – a jezsuiták ugyanis nem kolostorokban éltek, és nem fogadtak örök hallgatást.²² A *Nyugat*-ban a kitalációt pedig végképp érvénytelenítette az, amikor a folyóirat 1917. évi december 16-i számában Szomory Dezső műveként jelent meg egy írás *Harry Russel-Dorsan Párisban* címmel. Ebben ugyanúgy egyes szám első személyben ír a „haditudósító”, mint a korábban közzétett „levelek”-ben – a szöveghez azonban a következő lábjegyzet kapcsolódik: „Ez az utolsó részlete azoknak a háborús leírásoknak, melyek »Harry Russel-Dorsan harctéri levelei« címmel a *Nyugat*-ban megjelentek.”²³ 1918-ban Szomory Dezső könyveként látott napvilágot a *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről* című alkotás, amelynek előszavában a magyar szerző röviden írt műve keletkezésének egyes mozzanatairól is, tudatva olvasóival: „Ezeket az írásokat csakugyan mind kitaláltam.”²⁴

20 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. *Nyugat*, 1914. október 16. 382–383. Ld. ehhez: Kovács Krisztina: Tömeg és háború. Szomory Dezső regényéről. Forrás, 2010. 42. évfolyam, 11. szám, 76. <http://www.forrasfolyoirat.hu/1011/kovacs.pdf> (a letöltés időpontja: 2016. május 30.).

21 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 8. *Nyugat*, 1915. február 16. 206–217.

22 Vö. Bán Zoltán András i. m. 73.

23 Szomory Dezső: Harry Russel-Dorsan Párisban. *Nyugat*, 1917. december 16. 1029.

24 Szomory Dezső: Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről. I. m. 7. A *Nyugat* 1914–1915-ös évfolyamaiban közzétett fikciót nemcsak az 1914-es szerkesztői előszó (ld. jelen munkám 1. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt) helyett az 1918-as könyvből itt idézett Szomory-előszó hiteltelenítette, hanem az új szerzői névhasználat is (Harry Russel-Dorsan neve helyett Szomory Dezsőé), valamint a fiktív haditudósító nevének beillesztése a kötet címébe. Továbbá a magyar író úgy alakította át a „levelek”-hez kapcsolódó lábjegyzeteket, hogy azok az újabb közzétételnél ne a szépirodalmi alkotás hitelesítőiként jelenjenek meg. Így például az eredeti angol szöveg meglétét jelző „az angol eredetiben” közlések (ld. ezekhez jelen munkám 5. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt) helyett az 1918-as könyvben az első esetben a „lehetne az angolban” kijelentés olvasható (80.), a másodikban pedig az angol szavak után semmilyen kiegészítés nincs (140.). A „haditudósítások” szövegén viszont a könyvbeli közreadásnál Szomory csak kisebb, a mű lényegét nem érintő változtatásokat hajtott végre. Az 1918-as munkáról ld. pl. *Köbányai János*: Az író és a háború. Szomory Dezső harctéri levelei. In: Szomory Dezső: Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről. Budapest, 2008. 419–438.; Kovács Krisztina i. m. 75–82.

1914–1915-ben azonban még voltak, akik egy angol haditudósító leveleinek tekintették a különféle eljárásokkal hitelesített fikciót. Így a *Századok* 1914–1915-ös évfolyamaiban, a rendszeresen megjelenő *Történeti irodalom* című rész *Folyóiratszemle* című alrészében, a *Nyugat* írásainak ismertetésénél a szerző rendszeresen foglalkozott Harry Russel-Dorsan harcéri leveleivel. Azok első szakaszát így foglalta össze, mutatta be a *Századok* olvasóinak: „A londoni »Evening Standard« számára írott naplószerű levelek, melyek a német–francia–angol háborúról szólnak, kezdve az angol csapatok Franciaországba való utazásáról.”²⁵ A „levelek” egyik további részéről pedig ezt állította: „Jellemző leírása a francia viszonyoknak.”²⁶ Az *Uj Nemzedék* 1915. február 7-i számának lapjain közzétett, *Háboru és háborus költészet* című munkájában Oláh Gábor ekként méltatta Russel-Dorsant: „rendkívül érdekes a haditudósítók helyzete. Ezek írók és katonák egy személyben. Nem mind, de van köztük igazán író is. Aki olvassa az angol Harry Russel-Dorsan harcéri leveleit, az tudja, mire gondolok itt. Russel-Dorsan leírta a lunevillei csatateret, este felé, összegombolyodott halott katonáival, széttört ágyuütegeivel, összeroncsolt lovaival, szörnyües halálszagával, füstjével, határtűzével, dögre szálló s lakmározó varjuival és siket némaságával; leírta az írásművészet olyan raffinált lázával, forgatagával, hogy a leghidegebb fantáziájú lélek is belesodródik lihegő mondatainak véres-fekete örvényébe, s utoljára már nem szavakat olvasunk, hanem csatateret járunk és borzalmatkat élünk át vele. Verescsagin háborus képeinek a hatása szakad itt ránk, de megháromszorozva a szavak boszorkányos szuggesztíója által. Ez a háboru egyetlen költészete; mikor az egyén szétfoszol, s a tömeg, a rettentő Leviathan, vonaglik a földön át óriási testével.”²⁷

Ám csaknem ugyanekkor, a *Magyar Kultúra* 1915. február 5-i számában megjelent folyóiratszemléjében Nagy Péter már azt írta, hogy Szomory Dezső „az alkalmasint misztifikált Harry Russel-Dorsan-féle harcéri leveleknek is valószínű szerzőjük.”²⁸ A *Pesti Napló* 1916. február 15-i számában

25 *Történeti irodalom. Századok*, 1914. 48. évfolyam, 9–10. szám, 755.

26 *Történeti irodalom. Századok*, 1915. 49. évfolyam, 1–2. szám, 100.

27 *Oláh Gábor: Háboru és háborus költészet. II. Uj Nemzedék*, 1915. február 7. 12. Kassák Lajos pedig a következőket állította a fikcióról emlékiratában: „Szomory levelei fantasztikusan különös írások. Az első pillanatokban nem is tudtuk, hogy ő a szerzője ezeknek a leveleknek. Olyan robbanó a hangjuk, olyan szuggesztív élményszerűséggel vannak megírva, mintha a szerzőjük csakugyan ott kint járna a roppant csatatereken és maga előtt látta volna az emberbelekkel megkoszorúzott fákat s az egész halálos fölfordulást, a kínoknak és meggyalázásoknak Dantei poklát ezen a földön, 1914-ben.” *Kassák Lajos: Egy ember élete. II/3. Háború. Budapest, 1932. 87.*

28 *Nagy Péter: Szépirodalmi folyóiratok szemléje. (1914.) I. Magyar Kultúra*, 1915. 3. szám, 135–136. 1918-as írásában Havasi Gyula így emlékezett a kitaláció történetére: „Mikor ennek a munkának az első fejezete a *Nyugatban* megjelent, különös örömmel üdvözöltem magamban az isteni csínyt, amely – bízton hittem s már az első folytatásból következtethettem, – az írói fantázia legnagyobb csodáit fogja ra-

Szomory *A pékné* című könyvéről megjelent ismertetés szerzője pedig már minden kétséget kizáróan állította, hogy a tudósítássorozat a magyar író alkotása. Szerinte Szomory „eredetiségének a bélyege ott van minden szaván, során, hasonlatán, figuráján. Ha tudatosan inkognitóban akar maradni, akkor is nyomban ráismerünk, mint Harry Russel-Dorsan harctéri leveleire, amelyek egyébként e műfajnak legtökéletesebb példányai.”²⁹ Nem sokkal később, *A Tett* 1916. február 20-i számában közreadott írásában Komját Aladár ugyancsak határozottan állást foglalt Szomory szerzősége mellett: „A »Harry Russel-Dorsan harctéri levelei«, Szomory legutóbbi munkája.”³⁰ Arról, hogy a magyar írónak milyen jól sikerült ábrázolnia a világháborút, a *Pesti Napló* idézett cikkírójéhez hasonló véleményt fogalmazott meg Tersánszky Józsi Jenő, Szomory *Levelek egy barátnőmhöz* című könyvéről a *Nyugat* 1927. július 1-jei számában napvilágot látott munkájában: „Nem felejtettem el azt sem, mikor odakünn a tűzvonalban akadt kezembe Szomory Dezső Harry Russel-Dorsanja. Körülbelül ezt gondoltam:

Ha erről a könyvről kritikát írnék, nem bírnám elnyelni azt az ötletet, hogy: ugyan minek kellett nekem idejönni a harctérre, mikor valaki Pestről az íróasztala mellől különbül látja meg a háborút, mint én innen a kellős közepéből?

Noshát, ez a magasztalás túlzásnak hat, nemde? Pedig tényleg úgy volt, hogy Szomory pont úgy éreztette meg és vázolta meg kísérteties hűséggel a harctér, a mars igazi levegőjét, mint amilyen annak, aki benne volt.”³¹ A háború valószínűleg sikerült megjelenítése pedig hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kitalációt igazi haditudósításoknak tekintsék a harctereket megjárt olvasói.

A különféle eljárásokkal hitelesített fikció ugyanakkor bizonyos részleteivel illeszkedett a korabeli, magyarországi háborús propagandába. A „levelei”-ben olvasható egyes leírásai, kijelentései alapján ugyanis az itteni olvasókban ellenszenv ébredhetett az *angol* újságíróval szemben. Így sajátos

---

gyogtatni. Nem értettem s ma sem értem azokat az embereket, – köztük jóitéletűeket s állítólag hozzáértőket, de mindenesetre már több Szomory-írást olvasottakat – akik nem látták meg rögtön, az első tiz sor elolvasása után a Russel-Dorsan alárca alatt a kiáltóan egyéni, összetéveszthetetlenül egyedül álló és egységes s jóformán minden sorában szervesen bennlévő, stílusának harsogó patakjában örökön újrászűlő Szomory Dezsőt. Nem is beszélve azokról, akik, mikor a megingathatatlan meggyőződés hangján állítottam, hogy ezeket az angol haditudósításokat Szomory írja, engedékenyen mondogatták: No, ha nem is éppen írja, de mindenesetre az ő fordítása...” *Havas Gyula*: Szomory Dezső: Harry Russel-Dorsan a francia hadszínterről. (1918 Pallas r. t. kiadása.) Nyugat, 1918. június 1. 933.

29 *L. M.*: *A pékné*. Szomory Dezső új könyvéről. *Pesti Napló*, 1916. február 15. 12.

30 *Komját Aladár*: Szomory Dezsőről. (Nem kritika.) *A Tett*, 1916. február 20. 136. Ld. ehhez: *Balázs Eszter*: Antimilitarizmus és avantgárd: *A TETT* (1915. november–1916. október). *Literatura*, 2015. 41. évfolyam, 4. szám, 355–356. http://www.balassikiado.hu/BB/NET/LITERATURA/Liter2015_4.pdf (a letöltés időpontja: 2016. október 6.)

31 *Tersánszky J. Jenő*: Szomory Dezső: *Levelek egy barátnőmhöz*. Athenaeum-kiadás. Nyugat, 1927. július 1. 59.

szexuális perverzításokat jelez az a szövegrész, amelyben Russel-Dorsan arról számol be, hogy kéjes érzést váltott ki belőle egy síró kislány látványa: „a járda szélén, ahol a kocsi megakadt, egy négy éves kis leány állott, drága kis pórias baby, ir-szőke hajakkal, elveszve és tanácstalan. Soha szebben, nagyszerűbben, megkapóbban és emberibben nem sirt és ritt négy éves kis leány a világon, mint ez a csöpp shetlandi pony-kanca a londoni utszéken. [...] És amint az autóm ablakán át nyugodtan elnéztem marcangoló kinlódásának viharos könnyhullását, valami különösen kéjes érzés fogott el. [...] valóban fejedelmi élvezet volt.”³² Egy másik szövegrészben olvasható mondat pedig Russel-Dorsan homoszexualitásáról informál: „A képzeletem, mint a sirály repül és ott van fönn New-Castle már-már Edinburgh alatt, ahol kiúsztam hajdan D. kapitánnyal és megöleltem a végtelen vizekben!”³³ Továbbá a „levelek”-ben nem egy negatív értékelés olvasható a *franciákkal* kapcsolatban. A háború borzalmi elől menekülő kelet-franciaországiakról – egyebek mellett – például a következők: „S az emberek oly ijesztők, oly gyalázatosak, uram bocsáss, oly rútak! [...] Undok és alacsony nép, és nem is méltó a szenvedéshez.”³⁴ A francia katonákról pedig – többek között – ez áll az egyik „tudósítás”-ban: „minden alakon segít az uniformis, ami a külső megjelenést illeti. A francián határozottan ront.”³⁵ Ugyanakkor a szövegsorozat egyes részeiben határozott elismerés figyelhető meg a *német* katonák ábrázolásánál: „valami távoli emberi termés megdöbbentő pazarságát nyújtják, valami halhatlan frissesség és erdőillat érzését keltik.”³⁶ Máshol pedig: „jöttek, délcegen, némán.”³⁷ Az „angol haditudósító leírásai”-ban ez a sajátos ellentét feltűnt a *Századokban* megjelent ismertetés szerzőjének, aki folyóiratszempléjében foglalkozott is vele: „igen jól jellemzi a francziák lobbanékonyosságát; de angol létére is beismeri barbár harczmódjukat s a németek fegyelmét.”³⁸

Szomory kitalációjának esete önmagán túlmutatóan, általánosabb érvénnyel is jól szemlélteti, hogy többféle tényező, eljárás együttesen miként

32 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. Nyugat, 1914. október 16. 376. Itt a gyermek szenvedése, sírása által kiváltott kétértelműség a pedofília és a dakrifília együttes megnyilvánulásának tekinthető. Ld. ehhez: *Hevesi Krisztina*: Szextrém. Perverziók, szexfüggőség és ártalmatlan különöségeink. Budapest, 2014. 60., 79., 82., 108.; *Dr. Forel Ágoston*: A nemi kérdés. (Die sexuelle Frage.) Természettudományi, lélektani, közegészségtani és társadalomtudományi tanulmány. [I.] Budapest, 1907. 232–233.

33 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. 2. Nyugat, 1914. november 1. 424. Az angolok korabeli ábrázolásai-val kapcsolatban ld. még: *Klestenitz Tibor*: Nagy-Britannia képe a központi hatalmak propagandájában a háború első éveiben. Jel-Kép. Kommunikáció, közvélemény, média. 2016, 1. szám. 61–70. communication.hu/jelkep/2016/1/jelKep_2016_1_Klestenitz_Tibor.pdf (a letöltés időpontja: 2016. május 30.).

34 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. Nyugat, 1914. december 1. 524., 526.

35 Uo. 530.

36 Harry Russel-Dorsan harctéri levelei. Nyugat, 1914. november 16. 487.

37 Uo. 493.

38 Történeti irodalom. Századok, 1915. 49. évfolyam, 1–2. szám, 100.

szolgálhatják egy hamisítás hitelesítését (például különböző személyek: az író és a *Nyugat* közreadóinak együttműködése; egy valóban létező újságra: az *Evening Standardra* történt hivatkozás; az angol eredeti szöveg meglétét jelző lábjegyzetek; valós események, helyszínek és személyek megjelenítése a fikcióban; a párhuzam egy ténylegesen élő és tevékenykedő haditudósító sorsával – és mindezekon túl a háború jól sikerült leírása is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a közönség igaziakként fogadja el a képzelet szülte Harry Russel-Dorsan „harctéri levelei”-t). A magyar író e munkájának története jól mutatja a művészek első világháborúval kapcsolatos szerepvállalásának egyik lehetséges módját is. Szomory nem harcolt katonaként, nem tett közzé háborúpárti szépirodalmi alkotásokat, újságcikkeket a nevével, nem dolgozott haditudósítóként sem, de nem is foglalt állást nyíltan a viláégéssel szemben – mindezek helyett saját személyét egy másik, ráadásul Magyarországgal ellenséges külföld szülöttjének önmaga által kitalált figurájába rejtve tett közzé olyan fiktív haditudósításokat, amelyek egyfelől bizonyos részleteikkel illeszkedtek a magyarországi antantellenes, németbarát propagandába, másfelől viszont arra is lehetőséget nyújtottak, hogy szerzőjük megjelenítse bennük a háború borzalmait. A magyar író feltételezhette ugyanis, hogy az „angol haditudósító”-nak a nyugat-európai hadszíntérről közreadott „levelei”-nél a cenzúra nem fog eljárni a küzdelem szörnyűségeit ábrázoló leírásokkal szemben – amelyek pedig alkalmasak lehettek a háborúellenesség kialakítására olvasóikban.³⁹ A különc írónak ez az eljárása egyszerre tette lehetővé számára a részvételt a háborúban és a távolságtartást is attól⁴⁰ – az eset így, önmagán túlmutatóan, általánosabb érvénnyel is jól szemlélteti egy alkotó közéleti szerepvállalásának egyik, bár igencsak sajátos lehetőségét is.⁴¹

39 Ezzel kapcsolatban Kassák így írt a fikcióról: „Nagyszerű írói fantázia ez és földagadt romantika, istenverte színjáték s mégis, ahogyan így elolvassuk, érzékelteti velünk a realitásokat s nem lehet józaneszű ember az, aki ezek után az olvasmányok után egy pillanatra is kedvet kapna ahhoz, hogy végigjárja azt a poklot, amit Szomory elénk idéz.” *Kassák Lajos* i. m. 87. Ld. még: *Réz Pál*: Szomory Dezső alkotásai és vallomásai tükrében. Budapest, 1971. 154–158.

40 Ld. ehhez: *Kőbányai János* i. m. 427–432.; *Kőbányai János*: Az elbeszélhetetlen elbeszélés. Az első világháború a magyar irodalomban. Budapest, 2014. 43–44., 113–114.

41 E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségükért ezúton mondok köszönetet Balázs Eszternek, Bubnó Hedvignek, Kerekes Amáliának, Frank Tibornak és Mihalik Béla Vilmosnak.